

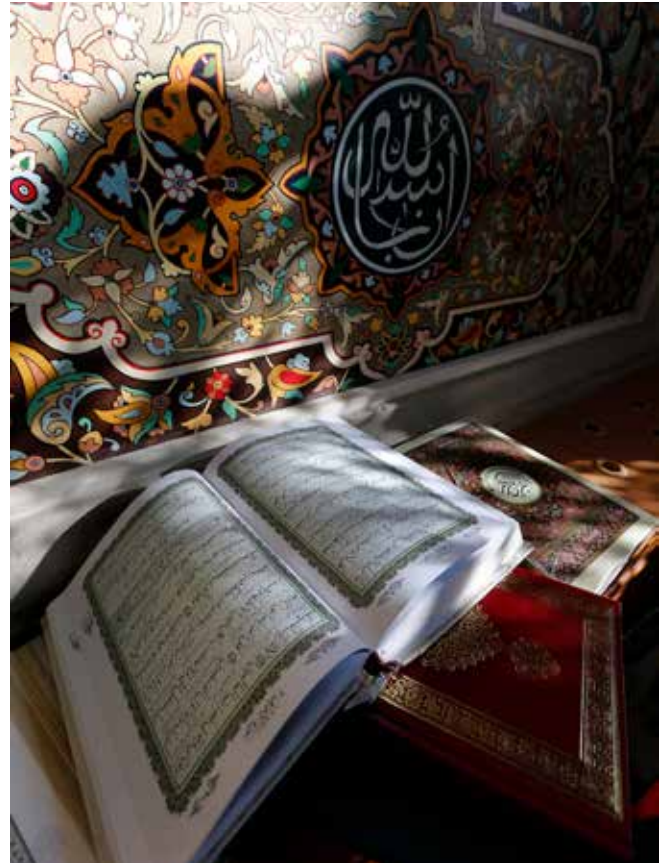
Akil ŞİRİNOV,
İlahiyat Bilimci
Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü Rektörü

Azerbaycan'da tarihsel bir deneyim olarak bir arada yaşama geleneği

*Kazım Karabekir Camii.
Nahçıvan. Azerbaycan*

Küresel bir köy haline gelmiş olan dünyamızın, kültürlerin ittifakına ve bir arada yaşama geleneğinin geliştirilmesine tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar ihtiyacı vardır. Ama ne yazık ki, günümüz dünyasında bu geleneği tehdit eden pek çok unsur mevcuttur. İslami Doğu'da geleneksel İslami değerlerle çelişen radikal fikirleri savunan çok sayıda grubun varlığı ve faaliyetleri, ayrıca Batı dünyasında aşırı milliyetçi, yabancı düşmanı ve İslamofobik hareketlerin sık sık görülmesi endişe vericidir. Kültürlerin birleşmesinden ziyade çatışmasına dayalı faaliyetler yürüten bu grupları besleyen etkenlerin yalnızca dinsel-teorik farklılıklar olmadığı kuşkusuzdur. Toplumlardaki sosyo-politik etkenler, ekonomik eşitsizlikler ve daha birçok neden de insanların radikalleşmesine katkıda bulunan faktörlerdir. Belirli dini faktörler açısından bakıldığında, özellikle İslam dünyasında, Ortaçağ'da var olan mistik-tasavvufi değerlere dayalı geleneksel hoşgörülü din düşüncesinden farklılaşan, dinsel metinlere harfiyen yaklaşan, onları bağlamından kopararak başkalarına karşı hoşgörüsüz görüşlerinin temeli haline getirmeye çalışan grupların giderek etki alanlarını artırdıkları söylenebilir. Bunu önlemek için

Son semavî kitap olan Kur'an-ı Kerim'in sözleri, asırlardır bu mukaddes topraklarda saygıyla okunmaktadır.

Azerbaycan'ın çeşitli dini mezheplerinin temsilciler aynı masada

Yahudi ve Hristiyan din temsilcileri Bakü'de camiden çıkarken

dinin geleneksel evrensel değerlerinin, modern insanın düşüncesine hitap edecek biçimde sunulması ve yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu konuda Müslüman ilahiyatçılara ve din adamlarına büyük sorumluluk düşmektedir ve insan toplumunda radikallerin değil, kültürlerarası ittifakın savunucularının daha fazla sesine ihtiyaç vardır.

Azerbaycan'da tarihsel olarak oluşmuş çok kültürlü değerlere dayalı bir arada yaşama geleneğinin, bugün dünyamızın karşı karşıya olduğu sorunların çözümüne olumlu katkı sağlayabileceği unutulmamalıdır. Azerbaycan tarihi boyunca farklı dinlerin ve kültürlerin bir araya geldiği bir yer olmuştur. Tarih boyunca Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dünyanın başlıca dinleri burada yayılmıştır. Bu durum tarihte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Ülkemizde şu anda üç İbrahimi dinin temsilcileri bir arada yaşamakta olup, aralarında herhangi bir sosyal sorun yaşanmamaktadır. Bunun şüphesiz birçok nesnel nedeni var. Bu nedenleri üç ana başlık altında toplamak mümkün. Bunlardan birincisi, Azerbaycan halkının toplumsal yapısının aşırılığa meyilli olmamasıdır. 12.-13. yüzyıllarda yaşamış ünlü coğrafyacı Yakut el-Hamevi, "Mucemul-Buldan" adlı ünlü

Azerbaycan'ın çeşitli dini topluluklarının liderleri sık sık buluşuyor

eserinde, o dönemde bile Azerbaycan halkının ılımlı olduğunu belirtmektedir. Nitekim Azerbaycan halkı tarih boyunca aşırı eğilimlerden uzak olmuştur. Azerbaycan'da hem geçmişte hem de günümüzde farklı din ve milletlere mensup insanların bir aile gibi yaşaması tesadüf değildir. Bu düşünceyi somut bir gerçeğe destekleyelim. Azerbaycan'ın Gebele bölgesinde, etnik Udinlerin yaşadığı Nij adlı bir yerleşim yeri bulunmaktadır. Udinler, ayrı bir etnik grup olmalarının yanı sıra, dünyanın en eski Hristiyan kiliselerinden biri olan Kafkas-Alban Kilisesi'nin de manevi mirasçılarıdır. Nüfusunun neredeyse tamamının Müslüman olduğu Gebele'de, bu yerleşim biriminin nüfusunun büyük çoğunluğu Hristiyanlardan oluşmaktadır. Yüzyıllardır Müslüman çoğunluğun arasında yaşamalarına rağmen Udinler tarih boyunca etnik veya dini gerekçelerle herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamışlardır. Günümüzde Nij yerleşiminde Udinlerle birlikte Müslümanlar da yaşamakta olup, her iki mezhebin temsilcileri birbirlerinin dini bayramlarına katılarak dostça ilişkiler içinde yaşamaktadırlar. Azerbaycan'ın bir başka bölgesi olan Kuba bölgesinde, "Kırmızı Kasaba" olarak adlandırılan yerde, "Dağ Yahudileri" olarak bilinen Yahudi topluluğu da tarih boyunca burada özgürce yaşamış ve

yaşamaya devam etmektedir. Bu olguların sayısını artırmak mümkündür. Tüm bunlar, ülkemizin aşırılıktan uzak bir toplumsal yapıya sahip olduğunun göstergesidir.

Özellikle Azerbaycan'da Yahudi ve Hristiyan toplumların Müslümanlarla bir arada barış içinde yaşamalarını sağlayan sebeplerden biri de, ülkenin büyük çoğunluğunun dini olan İslam'ın diğer dinlere duyduğu saygıdır. Hem Kur'an-ı Kerim'e hem de Hz. Muhammed'in hadislerine baktığımızda, dinin bu iki temel kaynağının, diğer din ve dünya görüşüne sahip insanlara karşı hoşgörülü bir tutumu yansıttığını ve radikalizmin önemli bir göstergesi olan hoşgörüsüzlüğü reddettiğini görürüz. Örneğin, Kur'an-ı Kerim, İslam toplumunu "orta bir ümmet" olarak tanıtır (Bakara, 143). Orta ümmet, her türlü aşırı eğilimlerden uzak olan ümmettir. Kur'an-ı Kerim, radikal hareketlerin temel özelliklerinden olan, insanları zorla dinî emirleri benimsemeye zorlamak, başka din-den olanları da kendi dinlerini kabul etmeye zorlamak gibi düşüncelere karşı da olumsuz bir tavır dile getirmektedir. **"Dinde zorlama yoktur."** (Bakara, 256) ve **"Sizin dininiz size, benim dinim banadır."** (Kâfirûn, 6) ayetleri bunun en açık örneğidir. Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu küçük şehir devletinde Yahudiler ve

1991 yılında Türkiye devletinin
desteği ile inşa edilmiş Şehitler Camii

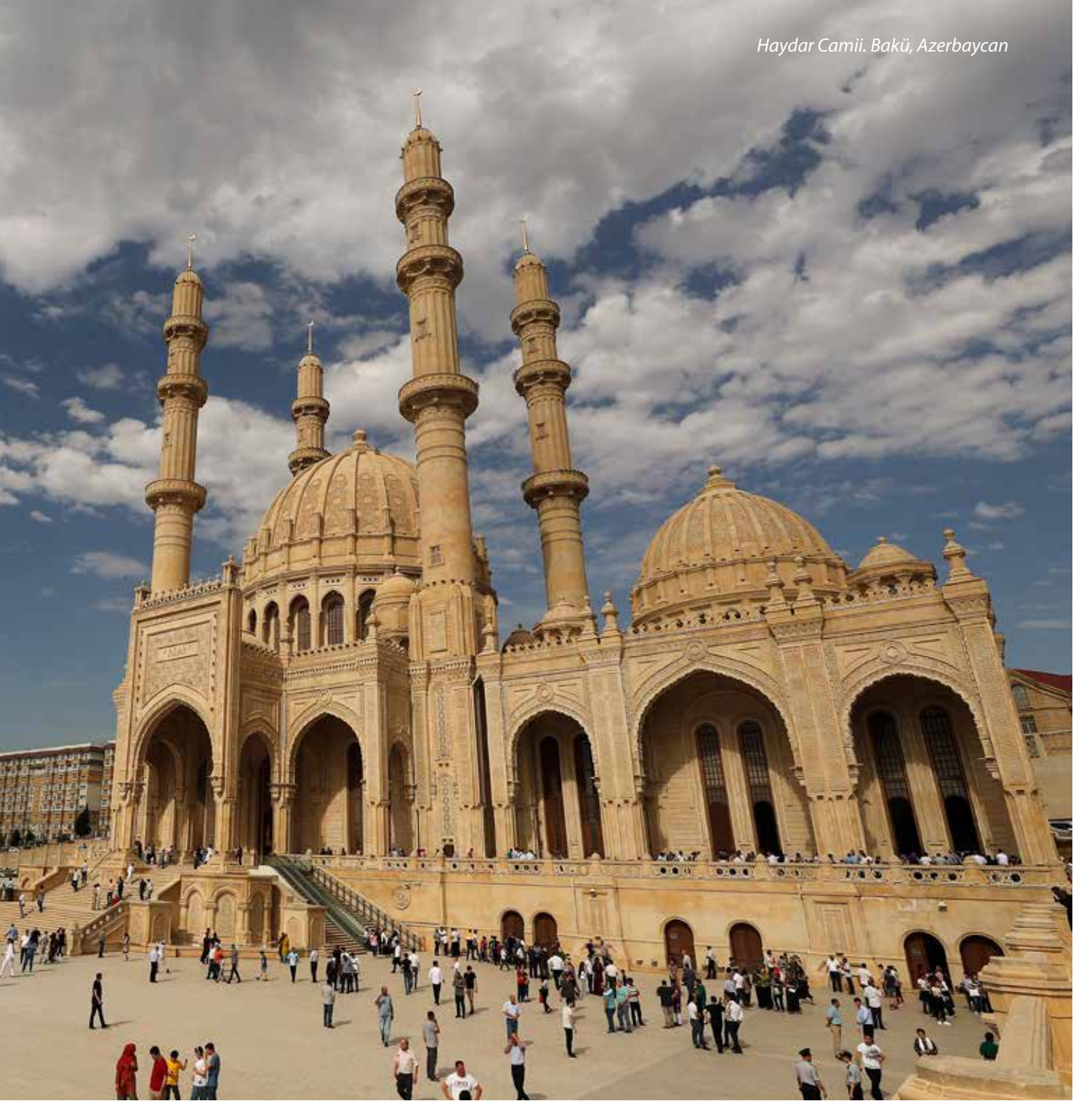
hatta Müslümanlara dokunmayan putperestler bile dinlerini serbestçe yaşama hakkına sahiptiler. Hz. Peygamber, Necran'dan gelen bir Hristiyan heyetinin Mescid-i Nebevi'de ibadetlerini yapmalarına izin vermiştir. Tarihî kaynaklarda anlatılan şu tarihi gerçek, İslam'ın diğer dinlere karşı hoşgörüsünü yansıtmaktadır:

Kaynaklara göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gün sahabeleriyle birlikte otururken yanlarına bir cenaze alayı yaklaşır. Cenaze alayı yanlarından geçerken, Hz. Muhammed saygı ifadesi olarak ayağa kalktı. Etrafındakiler, "Ey Allah'ın Resulü, bu bir Yahudi cenazesidir." dediler. O, "Bu bir insan değil mi?" dedi. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in damadı ve amcasının oğlu olan İmam Ali'nin, Mısır'a vali olarak gönderdiği Malik Eşter'e verdiği nasihat de oldukça anlamlıdır. Malik'e şöyle dedi: "İnsanlar iki kısımdır. Bir kısmı senin din kardeşindir, yani Müslümanlardır, bir kısmı da senin insanlık arkadaşlarıdır." Bu sözler yirmi birinci yüzyılda yaşayanlar için sıradan gelebilir. Ancak, bun-

ların yaklaşık bin dört yüz yıl önce, insanlığın hâlâ kölelik sistemi altında yaşadığı bir dönemde söylendiğini düşünürsek, bu fikirlerin ne kadar değerli olduğu ortaya çıkar.

Azerbaycan'ın bir arada yaşama modeli, yalnızca dinler ve kültürler arası ilişkilerde değil, aynı zamanda İslam içindeki mezhepler arası ilişkilerde de tarihsel ola-

Haydar Camii. Bakü, Azerbaycan

rak örnek teşkil etmiştir. Mezhepler, İslam dünyasının bir gerçeğidir. Mezhepler arası ilişkilerin her zaman olumlu yönde gelişmediği ve siyasi ve sosyal nedenlerin etkisiyle bazı Müslüman ülkelerde mezhepler arasında düşmanlıkların olduğu da bir gerçektir. Bugün bile İslam dünyasının birçok yerinde yaşanan mezhep çatışma-

larını üzüntüyle izliyoruz. Azerbaycan, bu açıdan İslam dünyasında örnek bir ülkedir. Tarih boyunca ülkemizde İslam'ın iki büyük mezhebinin mensupları yaşamış olsa da, mezhepsel nedenlerle aralarında hiçbir olumsuz olay yaşanmamıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan aydınları İslam dünyasındaki

Teze Pir Camii. Bakü, Azerbaycan

mezhepsel farklılıkları ortadan kaldırmak için hem fikri hem de pratik alanda birçok faaliyette bulundular. Bunlar arasında Şeyh İsmail Şirvani, Seyyid Azim Şirvani, Mir Hamza Nigari, Mirza Aliekber Sabir, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmed Bey Ağaoğlu gibi düşünürleri özellikle anmak gerekir. İslam dünyasında mezhepler üstü tefsir projesini ilk başlatanlardan birinin Azerbaycanlı Mir Muhammed Kerim Bakuvi olması tesadüf değildir. Bu âlimin kaleme aldığı "Keşful-Hakaik" başlıklı tefsir, tarafsız bir şekilde hem Sünni hem de Şii mezheplerinin görüşlerini içermektedir.

Tarihte olduğu gibi bugün de Azerbaycan'da her iki mezhebin temsilcileri kardeşçe yaşamaktadır. Örneğin, Azerbaycan'ın en büyük camisi olan Bakü'deki Haydar Camii'nde, Cuma namazları her hafta iki büyük İslam mezhebinden birinin temsilcisi tarafından kılınır ve her iki mezhep mensupları, mezhepleri ne olursa olsun aynı imamın arkasında namaz kılarlar; bir hafta her iki mezhep mensupları birlikte bir Şii imamın arkasında, sonraki hafta ise her iki mezhep mensupları birlikte bir Sünni imamın arkasında namaz kılarlar. Bu durum, günlük namazlar için de aynı şekilde tekrarlanır. Bu durumun

Çağdaşlık ile geleneğin kesiştiği Azerbaycan, aynı zamanda farklı kültürlerin buluştuğu bir noktadır.

İslam dünyasında benzerinin bulunmadığını da belirtmek gerekir. Nitekim çeşitli Müslüman ülkelerde, mezhepler arası ilişkileri geliştirmek ve Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla, her iki mezhebe mensup din adamlarının birlikte namaz kıldıkları örneklerle rastlamak mümkün olmakla birlikte, bunun aynı camide düzenli olarak kılınması nadirdir. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan'da uygulanan model, bugün İslam dünyasının ihtiyaç duyduğu bir modeldir.

Azerbaycan'ın aynı zamanda Kafkasya'da hoşgörü ve bir arada

Zengilan'da yeni inşa edilmiş camii

yaşamının teminatı olan tasavvuf-sufi geleneğinin merkezlerinden biri olduğunu da belirtmek gerekir. Böylece Azerbaycan, sadece Kafkasya'nın değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere İslam dünyasının birçok bölgesinin dini hayatında önemli rol oynayan Halvetiye tarikatının merkezi olmuştur. Tarikatı sistemleştiren ve kuruluşunu sağlayan başlıca isim Seyid Yahya Bakuvi Şirvani Azerbaycan'da yaşamış ve faaliyet

göstermiştir. 19. yüzyıldan itibaren Kuzey Kafkasya bölgesinin Müslüman nüfusunun dini ve tasavvufi dünyasını şekillendiren başlıca mürşit Azerbaycanlı Şeyh İsmail Şirvani (Kürdemiri)'dir. Bu tasavvuf düşünürü Kafkasya'da hoşgörüye dayalı bir toplumsal yapının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla Kafkasya'da tasavvufu yayan Şirvani, bölgede mezhepler arası ilişkilerin olumlu bir şekilde sürdürülmesinde özel bir rol oynamıştır. Öğrencisi Karabağlı Mir Hamza Nigari, mezhepler arası ilişkilere ilişkin görüşlerinde hocasından daha da ileri giderek, özellikle Karabağ ve Kazah-Borçalı bölgelerinde her iki mezhebin değerlerini birleştiren bir irfan geleneğinin temellerini atmıştır. Şeyh İsmail Şirvani'nin bu geleneği sadece Azerbaycan'da değil, tüm Kafkas Müslümanları arasında yayılmış ve böylece bölgedeki Müslüman halkların aynı gelenek etrafında birleşerek birbirleriyle olumlu ilişkiler kurmalarına, ayrıca diğer dinlere mensup insanlara karşı hoşgörü ve yaklaşımına büyük katkı sağlamıştır.

Farklı dinî grupların sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamasını sağlayan Azerbaycan modelinin başarısının temel nedenlerinden biri, Azerbaycan devletinin laik yapısı ve ülkede yaşayan tüm din ve mezheplere karşı devletin eşit tutumudur. Azerbaycan'da hukuki laiklik ilkesi, 1918 yılında kurulan ve İslam Doğusu'nun ilk demokratik devleti olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde bu yana benimsenmiştir. 1991 yılında bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti de bu ilkeyi

Yukarı Gövhər Ağa Camii

İRS

Hoşgörü

Şamalı camii

benimsemiş ve devlet yönetimini herhangi bir dini dünya görüşüne dayandırmamış, aynı zamanda insanların kendi dinini özgürce yaşayabilmesini sağlamıştır. Devlet ayrıca dini cemaatlerin karşılaştıkları sorunların çözümünde de destek sağlamaktadır. Sovyet döneminde yıkılan birçok cami, kilise ve sinagog devlet tarafından onarılmış, bazıları ise yeniden inşa edilerek inananların kullanımına sunulmuştur.

Azerbaycan'da devlet-din ilişkileri laiklik ilkesiyle düzenlenir; ancak Azerbaycan'da uygulanan laiklik ilkesi, dini toplum hayatından soyutlamayı amaçlayan dışlayıcı bir laiklik anlayışı değildir. Bunu en iyi Haydar Aliyev'in şu sözleriyle ifade edebiliriz: **"Devletimiz laik bir devlettir. Ancak dinden ayrı değiliz."** Bugün Azerbaycan'da devlet, Sovyet döneminde darbe alan İslam geleneklerinin yeniden canlandırılmasına özel önem veriyor. Azerbaycan'da bağımsızlığımızı kazandığımız dönemde 18 caminin faaliyette olduğunu, bugün ise 2 binden fazla caminin bulunduğunu ve bu ibadethanelerin çoğunun restorasyonunun devlet tarafından yapıldığını belirtmek yeterlidir. Ülkede devlet, gerek yıkılan dini eserlerin onarımı gerekse yeni dini ibadethanelerin inşası için maddi destek sağlamaktadır. Bibi Heybet, Tezepir, Ejderbey, Şamahı ca-

mileri, Gence İmamzade Külliyesi, Karabağ'da Ermeniler tarafından yıkılan cami ve mabetler gibi önemli ibadethaneler devlet fonlarıyla restore edilmiş, Haydar Camii başta olmak üzere çok sayıda ibadethane inşa edilmiştir.

Sonuç olarak, Azerbaycan'da tarihsel olarak oluşmuş bir arada yaşama geleneğinin dünyada örnek modellerden biri olduğu ve bu modelin günümüz Azerbaycan'ında başarıyla geliştirildiği söylenebilir. 🌟

Kaynak:

1. Hamid Algar, "Halidiyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara, 1997, c. 15.
2. Itzchak Weismann. The Naqshbandiyya: Orthodoxy and activism in a worldwide Sufi tradition. London, 2007.
3. Muhammed ibn İsmail el-Buhari. Beyrut, 1401/1981. c. 2, s. 87
4. Yakut el-Hamavi. Mucamul-Buldan. Beyrut, 1979. c. 1, s. 128
5. Yusif Aliyev. "Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər". Tarixi və milli-mənəvi dəyərlər kontekstində Azərbaycan millik kimliyi. red. Aqil Şirinov, Bakı, 2014.